

Kelemen Lajos

A folytatásért

Nincs költészet teljes egészében helyben keletkezett. Az autogám líra önellentmondás. Ha netán volna is sansz (a megszakítatlanul gyűrűző évszázadok és a sors elől elbújva) az alkotás vákuumában valami mindent fölülmúló nóvum létrehozására, az ilyesmi, merőben privát fogalmaival, szeszélyeken s véletleneken alapuló, utalások nélküli jelrendszerével alkalmatlan volna bármiféle közös emberi érzés vagy képzet kiváltására. A naiv és óhitű avantgardisták csillapíthatatlan fájdalma ez. Egy költészet annál eredetibb, minél több árnyalatot hordoz szavaiban és képeiben. A jelen öntudatra ébredése sok vonatkozásban épp a felszedett múltban gyökerezik. Aminthogy büszkeségét és bátorságát is innen zsebeli.

Az eredetiség egyik csodálni való tulajdonsága az, hogy dallamai mélyén évszázadok emlékéit futtatja. Igaz, az eredetiség egyúttal pusztító hűség is; az esendő ember (s végtére a költő is az), ha nem máshogy, titokban bizonynal csupán a máig számítja a tegnapi végtelenségét, hogy aztán maga lépjen ki a végtelenbe, holott rég befogadta s viszi magával a múltját: a szó ezer árnyalatában, példálódzásaiban, nüanszaiban. S egyszerre csak szent törtétese, vakmerősége eredményeként – s efelől aligha tekinthet el – körbefogja a jövő. És számára ez a holnap mindig a mérlegelés, a piac napja.

Amikor a jelképes irodalmi piac a maga scenériájával valóságossá válik, jól teszi a költő, ha mindent, ami számít, kipakol az asztalra. Az őszinteség csodákra képes.

Az ember nem tud nem az lenni, ami. S közben folyvást farkasszemmel néz kiterjedése és korlátozása dichotómiájával: a térrel és az idővel.

„kezed szeretni, élni, szikrázni született / s most lapul zsebedben mint kiűritési parancs...” – írja Tóth Erzsébet a *Visszavonulóban* című versében. De mint mindnyájan, ő is hazajár. Hova haza? Egy fiatalembernek általában sokáig kell várnia, mire rájön, hogy élete és lelke tulajdonképpen egyvalamiben dolgozódik fel, s lesz csupasz önmaga, hazajövései tehát ide vezetnek: ellentmondásaihoz. A költészetben igazán nem ritka, ha egy fölismerés abból meríti indokait, hogy van benne erő meghaladni önmagát. Semminek sem kell első szóra (s pláne kezdetben nem kell) befejeződnie. A visszavonulót fújó költő egyszerre mond igent és nemet. (Több ez az ösztönemberek szeszélyénél – de ha csak az volna, szeszélynek is gyönyörű.) „gyűjtöm a jogot a szemeimnek, / gyűjtöm az erőt a sötétségnek, / gyűjtöm a szívnek, gyűjtöm a késnek.” (*Ünnepre gondolok*) Visszavonulás és ünnep: mintha az írás vonalát egyszerre rántaná valami erre és arra, s a vonal megtörik. Mi más is következhetne, mint az az akkord, amely oly kegyetlen fojtása kételynek és csüggedésnek: a fültépő csönd. De nem! Ennek még előtte vagyunk. Tóth Erzsébet imént fölépült egyéni líratörténetének egy jelentős korszakában.

Részlet a *Szállsz te már, magad* című, Tóth Erzsébetköltészetéről szóló monográfiából.

A körvonalak kivésődtek, a költő helyet foglal a formákban. És bebizonyítja, hogy tényleg szinte mindenütt jelen van a vers. Ha a világ valóban megrontott, szaktaktikájú, céljazavart cselekményterv, a vers majd egységbe fogja, és mint egységet summázza s rendezi a kiforratlan mozdulatokat. Ész és szív tételeinek rendezett világra vetítéséért cserébe világhoz jut: a lélek történetében az egyéniség napi konkrét története játszódik, és pedig a realitás és a látomásszerűség szomszédos tartományaiban, ahol a vizionárius meglepően természetes úton-módon ad valami tárgyias színezetet legmerészebb látásainak is. Tóth Erzsébet nem másolja e történetet; nem kopíroz, hanem stilizál. A lírai alteregó, a természet és a történelem fényviszonyaira egyaránt tekintettel, kiválaszt közel hoz, hogy a mozdulatok végtelen áradatából a lényegét rögzítse a maga jellegzetes fordulataival. „*egy régi perc torkollattüzeiben állok*”, „*Háztaji világegyetem. / Cafrangjaid már nem égetnek, megszabadultam. / De ha pihenni engednél, / karosszékéből vágnám szemedbe nyelvtanodat.*” (Eltérítve, Madárijesztő) A lelkét tárja föl, egy nemzedék életérzését, az irónia és tragikum optimális arányában, olyan allegóriákat alkotva, amelyekben csupán egy csöppnyi retorika rejlik, egy kis szabadlelkű szertelenkedés, de semmi pienesztál-szónoklat, intellektualizmusuknak annál belsőbb eleme az érzelem, emennek meg állandó hűtése a földhöz kötő, alkalmasint blazírt próza. Tóth Erzsébet nem téveszti össze a formai ügyességet a formai komponálással. S miként valósága a novellisztikus vershelyzet, valósága a spirituális messzeség is. „*egy főhajítás a télnek / egy hűsége alattvaló / nehéz vagyok a földnek ennyi szerelemmel / szememből menekülnek a solymok / fülem zúgása: / mintha a megrokkant tenger sírna*” (Pihenj, pihenj).

Ez volna hát a vers, amely szó és szó váltakozó kölcsönhatásaképp képzetek egymásutánját építi? Látomást látomásra, halk vagy éppen tumultuózus történetekkel körítve?

Nem teljesen. Noha Tóth Erzsébetnek esze ágában sincs lemondani a szoros versszakok dinamizmusáról és energiaképző jelentőségéről, s aligha kétséges számára, hogy ami a költészetben a zérónál csak eggyel is több, az kizárólag az egymásban visszaverődő szavaknak köszönhető, nem elégszik meg ennyivel. Az összeszorított hangzatok sosem pihenő varázsa mellett a tört ritmus, másutt a hibátlanul végigfuttatott dallam éppúgy hozzátartozik művészetéhez, mint a közvetlen elbeszélés, a halmozások, a folytonos mellérendelések zuhataga, az olvadékonyabb vagy elengedettebb dikció, s a majdhogynem helyrajzilag rögzített élmény. Ismeri és használja a mondatról mondatra élő, a próza ritmusára hagyatkozó verset, melyben a varázslat annyi, amennyire a versszínpad új távlatot nyújt a modernisták örök álmának, az olyannyira reménytelenül rajongott koherenciának. A modernség, éppenséggel töredékes jellegéből kifolyólag, e ponton gyakran kénytelen meghajolni. Különbösen is: sok ígéretére meghajlások sora a válasz.

Ahogy a görögöknél a párhuzamosság, a gótikában a csúcsív, a modern versben a szavak asszociatív távlata kínálja a belső ritmust; érdekes, hogy Tóth Erzsébet ezt a ritmus-egységet egészen a mondatokig tágítja.

Az áradó, gáttalanul kígyózó sorok eminense azonban szakértő abban is, hogy mikor kell egy szökellni akaró mondatot rövidre zárni; a romantikus ígének mikor válik okvetlenül egészségére az irónia. Amennyiben a régi, ünnepélyes vers őstípusa kegyelmet nyer Tóth Erzsébet műhelyében, és kegyelmet nyer, e kegyes gesztust a szerző szemlátomást könnyedén békíti össze azzal a fiatalabb hagyománnyal, melyet a szépség különleges (komoly s komolytalan) próbatétele, az avantgárd illesztett az ősiséghez. Tanult költő, felkészültsége a fogékonyságban és az elmélyülésben nyer értelmet; az idők ütemével némiképp dacolva, egyaránt előrealó neki a forma, a rögzítés és a mozgás. Ő az a szerző, aki a töredékességben is a kiteljesedés kalandját reméli megélni.

Mintha ez olyan egyszerű igény volna! Azért ír, mert mondani akar valamit.

A dolgot a különleges kötelezettségek, a morál és az emóciók, s úgy általában az érzékeny idegélet felől nézve Tóth Erzsébet lírája föltehetőleg a hátborzongató látomá-

sosoknál gyökerezik: „Az ember fáj a földnek” – ez az övé is. Talentumán nyomot hagyott Dosztojevszkij. S utóbb be-benézett József Attila, Sylvia Plath, Csoóri Sándor, s tán egyik-másik beátköltő műhelyébe is. A rációhoz folyamodva és túl ráción, némi fölényrel és túl az intellektüelek fölényén, verseinek belsejében végre is a szív hatványai diktálnak.

És nincs kétség: a *Gyertyaszentelőt* követően életlátásban, ábrázolásban, sajátosságosan alanyi és szociális mondanivalóiban Tóth Erzsébet végképp a saját lábán áll. A mestereket sejtmélyről mindig is recitálja az írásöszön. Sarkallásaik és mintáik azonban Tóth Erzsébetnél most szép finoman egy nagy líra származási emlékei közé kerülnek.

Egység, teljesség: realitás ez ma? Vagy hiábavaló kapaszkodás egy tüneményért? Talán a tartósságban lehetne bízni, abban, hogy az arcunk nem szökik mások arcába, hogy cselekedeteink nem egy idegenéi, hogy nem csupán egy figura körvonalai vagyunk. A nagy lélek nem rémül meg a hasadt élet fájaldalmától, és nagy lélek az, akit elfojthatatlan életvágy hajt – a nagy lélek minden életmozzanatot a sorshoz viszonyít; ebből kovácsolja művét. Elég neki egy szó, egy helyzet, egy jelenség, s máris a szétforgácsolt világ fölé emelkedik, útra kel, hogy meghódítsa azt a korrigált univerzumot, amely a háztáji méretektől a végtelenig terjed, s amely a meglévónél méltóbb egyetem. Mi más a vers, ha nem jelképes földmunka, hegesztés, útkövezés, aszfaltsimítás: a lehetetlen-lehető képzelődés szítása, hogy a szívvel-lélekkel végzett munka révén elkészül a híd világ és világ között?

Világ és világ... Ahogyan egy simább hon simább hétköznapjaiban, minálunk is érdemes a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján úgy félóránként megkérdezni: mi újság?

S honnan s ki felel?

Valaki a tarka képről, ahol például a tárlatok és irodalmi programok sokasága szinte túlnő az igényen. Párizsban emléktáblát avatnak Liszt Ferenc tiszteletére, a Bercsényi Klub kiállítássorozatát nyit Kassák műveiből, hangköltészeti performansz várja az érdeklődőket. De 1979-ben rendezik meg a Varsói Szerződés csapatainak nagy hadgyakorlatát hazánkban, az élelmiszerek átlagára 20 százalékkal nő; 1982 áprilisában megnyitják az ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkot, s bejelentik, hogy 25 százalékkal emelkednek az energiahordozók árai, valamint Lengyelországban a rendkívüli állapot enyhítéseként nyolcszáz internáltat szabadon engednek. Tóth Erzsébet a folyton szomjas vers poharát ebbe a valóságba is bele-belemeríti.

Mi újság, mi rázza meg hát a nagy kamuflázst? A művészet malmainak heves zakatolása? Vagy az összerezzenők lakásainak félhomályából föleresztett megannyi sóhajt?

Kultúra és válság vállvetve él és dől. A szájszár egészségesebb a narkotikumnál.

Micsoda differenciált egyformaság ez a korszak! Ám mint lenni szokott, még ebben a különös korban is: amit az igazak csinálnak, az igazakat csinál. Átvedlése felé lejt az idő, s most jön fel két verskötet – egyik a másikkal egész.

„Amikor még nem sírok, és amikor már nem. / Ennyiből áll időszámításom” – írja Tóth Erzsébet első kötetének, az *Egy végtelen vers* középeének címadó darabjában. S következő könyvének keresztelőverse, a *Gyertyaszentelő* akár az iménti mondatok folytatása lehetne: „nem történt semmi / csak megmaradtunk egy régi mozdulatban / mintha egy szörnyű gáz tartósított volna / fölvezetik a roskatag primadonnákat is / hajrá Himmusz / hajrá magyarok / olyan év múlt el megint / van miért röhögni hajnalhasadásig”.

Nem különös csoda: a lírához való hozzáállásában számos szerző titkos, mondhatni tudatalatti célja nem versek egymásutánjáért szolgálni a géniusz, hanem egy egész költészetért. Nálunk azonnal adódó példa Ady. Mint ő, Tóth Erzsébet is egy egész költészetet tart fenn és gyarapít újabb és újabb verseivel. Az ilyen típusú költőknél elvileg egy pillanatra sem ereszkedhet a tehetség, nem engedheti süllyedni magát, mivel a vershez, mint részlet a részlethez; passzoló összetevőkként és összeértendőkként egymáshoz mért

viszonyukban és eredetükben kapiják meg teljes értelmüket. A költőkép, amelyet Tóth Erzsébet megvalósítani igyekszik, ennek megfelelő, úgy ír, ahogy él: belső pillantása szünet nélkül egy bizonyos folytonossági törvényre tapad. A lírai tartalom kigazdagodásakor egy-egy vers: szélesedés és mélyülés, s kétségbevonhatatlan kölcsönhatás. „*Lágyan zúllik a föld alattam, / nincs az a bűn, nincs az a gyalázat, / amiért föl ne mentenének. / De eróm elfogyott, / amíg a sárkányos fényeket kerülgettem.*” „és másolatok nyüzsögnek mint a férgek / valahol egy jól őrzött jachton sütikérezik az eredeti / és többnyire a taps után derül ki hogy csak / színészek voltunk / többnyire a röhögés után” (Egy végtelen vers közepe, Békeidő). E darabokról ugyan ki mondaná meg, eredetüket nem ismerve, hogy nem egy szövegtestből származnak? De a *végtelen vers* ennél is nyilvánvalóbban burjánzik. Sok idővel és egy kötettel odébb, például a *Kihajózni* című versben: „...körül rózsaszirmok, május-romok / mutatják az utat / és mint egy visszautasított ajándék / szomorúan ballag elém a Tisza” – amit az első kötet címadó műve így told meg: „*neked adhatom a hajnali Tiszát / leülhetek egy kilométerköre, énekelhetek / / távol egy bakancsban sárga virág nyúlik / távol, távolabb, véred szívárog egy orchideából.*”

Amikor az időrend mellékes, és egyszerre szenvedni meg műveit a költő, kimeríthetetlennek látszik. Vagy ellenkezőleg: a legelső írásszünettel is azt a benyomást kelti, hogy az orákulum szakadék elé érkezett, s ugyan sóvárog tán a betű után, de csöndje az utolsó kiáltása. A túl korán vagy túl későn írt versek kannibálja a tapasztalat: ami még vagy már nem elég, elveszejtendő. A lélek hisztériás gögje is szükséges a vershez, a belső élet kiteregetéséhez: néha elébe kell állni ennek a gögnek, néha imádkozni kell hozzá, invitálni, szepelve, ordítva: adja legalább első szavát a munkadarabnak. Aztán majd valahogyan lesz: kell a vers, muszáj betörni a szavak barbár bandáját, rávenni őket, hogy hozzák el, ami a látható dolgok mögött van, a valóság egyre kijebbe tolt határain túlról, ahol sérthetetlennek tetszik a csend. Szokás mondani, hogy a csend a lélek kegyetlen kifejeződése. Lehet. De a költészetnek nem a legrettenetesebb átka. Pilinszky például Atlasz volt a csöndjével. A kövekben történelem van, tradíció, szikár konokság, ásványi csönd – és mégis milyen közlékenyek.

Mikor a költészetről biztos cél gyanánt beszélünk, úgy, mint olyan kitartó és konok tetről, amely egy emlék, egy jelenség, egy mosoly, egy rögeszme ürügyén a valóság ismeretlen tereinek meghódítását értelmi és érzelmi nyugtalanságokra vezeti vissza, akkor ifjan veselkedünk neki a munkának. De kérdés, nem vénen jövünk-e ki belőle. Az ifjú marad, mert felismer valamit az ismeretlen szépségéből, és nevet akar adni neki. A vén tétovázik: a költészetben ez a hallgatás.

Alaposan megszolgált és egyébként sokak által glorifikált nagyságára ezt a vénkéhez hasonlatos habozást, azaz a nehéz némaságot fekteti rá Tóth Erzsébet. Méghozzá bátorságainak egyik csúcspontján.

Egy politikai tartalmú felszólalás Szentendrén, magánéleti teherpróbák, a céh felekezeti belháborúi, a színes erkölcsök hirtelen rozsdásodása, csapatszakadás, irigységföregteteg – számos ok előhúzható a nem várt csönd magyarázatául. Alig-alig akad alkotó szellem, amely ne kacskaringózna. Egyáltalán: nem vibráló hullámvonal-e az élet? A génuszt, ha már evickelésének jelei mutatkoznak, pihentetni kell; nem gyengül – kifújja magát, levegőt vesz, felkészül, elmozdul, fölmér, átértékel. S kezd újra. Ha mindez az írás velejárója, Tóth Erzsébet, legalábbis kifelé, jó hosszú időre idegene lesz az írásnak. Diafilmeket szövegez, zöldséget árul; igaz, közben 1984 őszén Csoóri Sándor, Eörsi István és Tolnai Ottó társaságában költői fesztiválra New Yorkba hívják, ahová a szív kalandjai két évvel később majd visszavezetik. A költő azonban, legalábbis a nyilvános jelenlétet illetően, hallgatag alakja az irodalomnak. Csaknem tízesztendőnyi verscsendet követően lép elő kötettel: 1993-ban jelenik meg az *Arcod mögött május*.

Annak az írott szónak, ami Tóth Erzsébet műhelyéből kikerül, ekkor már rögzített, elorozhatatlan becse van, a költő neve biztos magasság, de a visszatérés könyvéről szinte lerí, hogy gereblyével összeszedett anyag, az adott magasság gidres-gödrös hajlatairól. A lendület (*A fénylegény*), az ideges alakváltások (*Ha látnál így estefelé*), a lélek kiélezett konfliktusai (*Chicago blues*, *Arcod mögött május*), és a szavak nagy alkalmának bizonyuló feszes, éles vers (*Vallomás*) itt is megvan. De ha a költészet, még a hitetlenek szemében is, két part között a látható és láthatatlan énekeinek isteni vezénylete (érdemes-e kisebb ambícióval írni?), akkor az *Arcod mögött május*: egy kissé bizonytalan hídonállás is. A nyugtalan költő csapong és tendenciákat sejtet, *A Village lépcsőin* és az *Amerikai szerelem* hangulat-hullámzása egyben stíluslektika is; túlságosan is heterogén költészet, lazára vett képteknikáját eluralja a zsurnalizmus, a *Lakitelek* a bennfentesek lírája, a *Szegények tavasza* variáció egy régi motívumra, elégikus pasztell, a *Tükrök mélyén* a nagyság visszatérte. A rutin és az eredetiség párbeszédéből fonódott kötetnek az a kritikán felüli jótéteménye, hogy megszületett: ezzel a könyvvel Tóth Erzsébet legyűri a csendet. S noha a veszteglés epilógusaiban talán túlságosan is magasra csavartatott az érzelmesség, a szívhezszólás mellett az összeszedettség, a magatartás is kikiáltja saját szavát: „*egy ismeretlen könnyű szív dobogott bennem / a másikat beledobtam az óceánba*” (*Ismeretlen könnyű szívvel*).

Az óceán. Ez a szó némileg ijesztő, de bátorító is, és okvetlenül konzekvencia. Mindenesetre a költő szeme előtt ismét nyitva a végtelen.